

Сокур Іван Тарасович як знаний науковець-теріолог і природознавець

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zozzag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Sokur Ivan Tarasovich, a celebrated mammalogist and naturalist. — Ivan Sokur (1908–1994) was one of the most famous and key researchers of the mammal fauna of Ukraine, its historical changes and economic significance. The researcher paid a lot of attention to the study of mammals of the Carpathians, Polissia, and the Steppe. He is the author of important monographic reviews of mammals of the Carpathians, historical changes of the mammal fauna, pests and their control, and of game fauna. He analysed both owl pellets (tens of thousands of samples) and archive and chronicle sources, concerned with collections (which he collected) and biogeography. The breadth of his views and knowledge of the fauna and ecology of mammals have always gained respect and he supervised dissertations of many well-known colleagues.

Біографічні деталі

Іван Тарасович народився 17 липня 1908 р. в с. Вікнина Гайсинського повіту Подільської губ. (Гайворонський р-н Кіровоградської обл.). У 1937 р. закінчив Харківський університет і вступив до аспірантури при Зоологічному інституті ХУ, де вивчав екологію гризунів полезахисних лісосмуг, чому й присвятив дисертацію (захист 1941 р.). У ті ж роки поїхав працювати на західну Україну, на Волинь, де обіймав посаду завідувача кафедри зоології й директора Учительського інституту в м. Луцьку (1940–1941).

Іван Тарасович — одна з найяскравіших постатей української теріології, який проявив себе і як дослідник і знавець дикої фауни, і як дослідник історії природокористування, і програм з «покращення» угідь чужорідними видами, і як музейник і колектор, і організатор науки та активний її популяризатор у системі товариства «Знання».

Рис. 1. Іван Сокур. Фото з архіву відділу екології ІЗАН (фото стоїть в кол. кімнаті автора), близько 1990 р.

За сайтом «подвиг народу» — в РККА з 03.1942 р., місце призову Акмолинський РВК, Казахстан», місце служби: Третє Горьківське танкове училище, викладач, у 10.1942–01.1944 — агітатор стрілецького полку 6 Армії (Прибалтійський фронт), 6.01.44 отримав тяжкі поранення в бою, за що згодом удостоєний Червоної зірки, комісований і з 04.1944 знову викладач ГТУ. Серед іншого І.Т. розповідав автору про перебування у Тегерані й те, як він там здобув тигра, якого через Баку намагався передати до Києва.

По війни став киянином і з 1946 р. — науковий співробітник ІЗАН, а у 1948–1954 рр. — завідувач Зоомузею ІЗАН (структурою, що була в окупації). Згодом перейшов до відділу екології, який переїхав до Києва з Білої Церкви, в якому й працював до кінця життя. 1961 р. захистив докторську дисертацію і став завідувачем цього відділу. На пенсії був професором-консультантом відділу (1975–1989) і керівником групи з прикладної теріології, в якій був і автор. Попрацював по чорнобильській тематиці, що принесло біду — падіння в ожеледицю з переломом стегна назавжди прикували до крісла.

В Івана Тарасовича була дружна й успішна вся сім'я, одна з дочок стала професором медицини. Пішов з життя у віці 86 років, 02.11.1994, у Києві.

Ключові наукові доробки

Перше дисертаційне дослідження виконане в харківському Зообіні й захищено 1941 р. за темою «Вплив полезахисних лісосмуг на кількість та поведінку мишоподібних гризунів навколишніх полів» (1941). За цими матеріалами видано й одну з найвідоміших його статей — «Про фауну птахів та ссавців партизанських лісних полезахисних смуг...» (Сокур 1940).

Важливо зазначити, що І.Т. багато часу проводив у експедиціях, охопивши ними малодосліджені з огляду на теріофауну райони — Карпати, Закарпаття, Західне Полісся, Крим. У ці роки у «Доповідах АН УРСР» виходять його статті: «Нові матеріали до фауни ссавців Закарпатської області» (1949), «Нові дані про фауну дрібних ссавців західного Полісся УРСР» (1950), «До питання про зоогеографічну характеристику Радянських Карпат» (1951). Тоді ж вийшли й перші огляди — «Господарське значення ссавців Закарпатської області і шляхи їх використання» (1952) та «Звірі Радянських Карпат і їх господарське значення» (Сокур 1952), а також дві невеликі, але важливі книги — «Акліматизація і розведення хутрових звірів на Україні» (1953) та «Мишівсько-промислові звірі західних областей України» (1954).

Наступним суттєвим циклом досліджень став аналіз теріофауни України, з увагою до її складу, поширення видів та історичних змін. Тоді виходить з друку науково-популярне видання, яким багато природознавців користуються й дотепер, — «Ссавці фауни України та їх господарське значення» (Сокур 1960), з детальними картами поширення видів (фактично вперше). Докторську дисертацію підготував за темою «Ссавці фауни України (Історичні зміни, екологія, практичне значення та шляхи раціонального використання)», яку

захистив 1961 р. в Харківському державному університеті. Важливими працями стали монографії «Історичні зміни та використання фауни ссавців України» (Сокур 1961) та «Шкідливі гризуни і боротьба з ними» (Сокур 1963a). Одним із важливих кроків у розвитку фауністики стала праця з аналізом до 100 тис. пелеток — «Нові матеріали до пізнання фауни дрібних ссавців України» (Сокур 1963b). Надалі багато часу приділяв науково-прикладним темам та роботі з аспірантами та колегами, з якими мав низку спільних публікацій (напр.: Сокур *et al.* 1988; Сокур & Михалевич 1990). Він є засновником степового стаціонару ІЗАН в Чаплинці (надалі в Асканії).

У період 1970–1980-х років, коли від всіх вимагали економічних ефектів та госпдоговірних тем, Іван Тарасович розробляв та аналізував експериментально проекти безвідвальної оранки та впровадження обробітку полів аміачною водою замість токсичного фосфіду цинку для боротьби з гризунами. Серед учнів І. Т. Сокура — близько 15 кандидатів і докторів наук, зокрема й І. Ємельянов, Н. Філіпчук, О. Корчинський, С. Тесленко та ін.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Іван Тарасович був лектором товариства знання, і багато різного готував не тільки про ссавців чи тваринний світ, але й про заповідники, про природоохористування, про еволюцію, про походження людини тощо. Про це він любив згадувати, але не так про зміст занять (вони напевно були типовими), але й про те, куди тільки його для цього не відвозили, включно з якимись сараями серед поля, з яких ліфти вели в глибокі бункери й цілі заводи чи військові частини. Звісно, деталі він нам не казав, але було ясно, що його військове минуле дозволяло йому тим займатися і з того мати певні хосени.

Його широкі знання дозволяли йому займатися в різний час (особливо на початках) різними групами хребетних, включно з птахами й амфібіями. Власне і найпотужніший в ІЗАН відділ екології сформувався як відділ з участю низки дуже різнорідних за об'єктами дослідження фахівців, що дозволило колективу взятися за складну тематику, розвинуту надалі за керівництва учня й послідовника Сокура — І. Г. Ємельянова — у тематику біорізноманіття.

Іван Тарасович любив природу. Він був фотомисливцем і рибалкою, в експедиціях нерідко після виставляння пасток скеровував загіг на біуак біля річки, щоби ранинько пройгися там зі спіннігом. В експедиції навіть у старшому віці, вже з автором (тобто у 1980–1990-х рр., а він 1908 р.!) їздив з наметом, спали і в лісосугах, і на берегах річок, і серед полів, він завжди давав всім виспатися, і сам куховарив зранку — на багатті або на примусі.

Рис. 2. Сокур на фотополованні, бл. 1980 р. Фото з архіву відділу екології ІЗАН; за сприяння Л. Годлевської.

Мав і чимало академічних відзнак у вигляді грамот. За участь у 2СВ мав низку військових нагород, серед яких Орден «Отечественной войны» II ступеню (06.04.1985), Медаль «За победу над Германией...» (09.05.1945), «Орден Червоної зірки» (06.08.1946), медаль «За отвагу» (12.06.1968). Багато років його портрет був на стенді ветеранів ІЗАН, і тепер в бібліотеці ІЗАН є «ветеранський» альбом, в якому один із розворотів присвячений І. Т. Сокуру.

Пам'яті Сокура автором підготовлено вебсторінку «Спогади про Івана Тарасовича Сокура (до 100-річчя з дня народження)» (<https://bit.ly/3EHhTuY>), відтвореній у історика війни Бортнікова і в адаптації викладеній автором у Вікіпедії. Стислий нарис про дослідника з приводу 100-річчя від його народження — у «Віснику зоології» (Смельянов & Загороднюк 2008). Є й нарис про І. Т. Сокура історіографів (Кухта & Луговський 2012).

Література

- Смельянов, І. Г., Загороднюк, І. В. 2008. Іван Тарасович Сокур (17.07.1908 — 02.11.1994): до 100-річчя від дня народження. *Вестник зоологии*, **42** (4): 381–382.
- Кухта, Л. К., О. Г. Луговський. 2012. Теріолог професор Сокур Іван Тарасович (17.07.1908–03.11.1994). *Історія науки і біографістика (online)*, № 2: <https://bit.ly/3mNTGg6>
- Сокур, І. Т. 1940. Про фауну птахів та ссавців партизанських лісних позахисних смуг Генічеського району. *Праці науково-дослідного зоолого-біологічного інституту*, 8–9: 115–121.
- Сокур, І. Т. 1952. *Звірі Радянських Карпат і їх господарське значення*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–68.
- Сокур, І. Т. 1960. *Ссавці фауни України та їх господарське значення*. Держучпедвидав, Київ, 1–211.
- Сокур, І. Т. 1961. *Історичні зміни та використання фауни ссавців України*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–84.
- Сокур, І. Т. 1963a. *Шкідливі гризуни і боротьба з ними*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–95.
- Сокур, І. Т. 1963b. Нові матеріали до пізнання фауни дрібних ссавців України. *Збірник праць зоологічного музею АН УРСР (Київ)*, **32**: 29–42.
- Сокур, І. Т., М. В. Дворников, В. А. Лобков *et al.* 1988. Наземные белычи Украины (современное состояние, особенности экологии, рациональное использование и охрана). *Изученность териофауны Украины, ее рациональное использование и охрана*. Наукова думка, Киев, 51–63.
- Сокур, І. Т., О. А. Михалевич. 1990. Многолетние колебания численности серых полевков и ее регуляция в агроценозах Украины. *Народнохозяйственное значение грызунов на Украине*. Киев, 3–43. (Серия: Ин-т зоол. АН УССР, Препринт; № 90.19).

ЗАГОРДНЮК, І. Сокур Іван Тарасович як знаний науковець-теріолог і природознавець. — Іван Сокур (1908–1994) є одним з найвідоміших і ключових дослідників териофауни України, її історичних змін та господарського значення. Дослідник багато уваги приділив вивченню ссавців Карпат, Полісся, Степу. Йому належать важливі монографічні огляди про ссавців Карпат, про історичні зміни териофауни, шкодочинних гризунів та їх контроль, мисливську фауну. Він аналізував як пелетки (десять тисяч зразків), так і архівні й літописні джерела, переймався як колекціями (які й сам збирав), так і біогеографією. Широта його поглядів і знання фауни та екології ссавців завжди викликала пошану, і до нього пішли в аспірантуру чимало надалі знаних колег.